

Беларуская тэрмінаграфія ў XX стагоддзі: кароткі агляд

Выпрацоўка і станаўленне беларускай навуковай тэрміналогіі адбывалася паралельна з развіццём і ўзбагачэннем самой беларускай мовы, розных галін навукі, культуры, тэхнікі, сферы грамадска-палітычнага жыцця, прычым гэтыя працэсы цесна звязаныя і ўзаемаабумоўленыя. У гісторыі развіцця беларускай тэрміналогіі назіраюцца выразныя перыяды пад'ёму і спаду, якія цалкам супадаюць з часамі росквіту і заняпаду нацыянальнай мовы і культуры.

Пачатак усталявання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі бачыцца ў 14-17 стст., што звязана з узнікненнем старабеларускіх пісьмовых помнікаў, наданнем беларускай мове статуса дзяржаўнай у Вялікім Княстве Літоўскім, шырокім распаўсюджаннем кнігадрукавання. Найбольшае развіццё атрымала ў той перыяд юрыдычная, грамадска-палітычная, дыпламатычная, гандлёвая, будаўнічая, сельскагаспадарчая, біялагічная, геаграфічная, мовазнаўчая, матэматычная тэрміналогія. Мноства ўсталяваных на той час тэрмінаў можна знайсці ў “Літоўскай метрыцы”, Статуце ВКЛ, у творах Ф. Скарыны, С. Буднага, В. Цяпінскага, Л. Зізанія. Натуральны працэс стварэння беларускай тэрміналогіі ў далейшым перапыніўся амаль на два стагоддзі (пачынаючы з забароны Соймам беларускай мовы ў 1696г.), нягледзячы на тое, што і ў 19 ст. у слоўнікавых працах Ф. Шымкевіча, П. Шпілеўскага, І. Грыгаровіча, І. Насовіча, С. Мядзведскага і інш. можна было знайсці шмат азначэнняў спецыяльных лексем.

Рэальна прадстаўнічым у працэсе развіцця тэрмінаўтварэння і тэрмінаграфіі выглядае на гэтым фоне XX стагоддзе. Бібліяграфічны даведнік “Тэрміналагічныя слоўнікі 1918-1998 гг.” адзначае 263 лексікаграфічныя адзінкі, прысвечаныя беларускай спецыяльнай і навуковай тэрміналогіі. Цесная звязанасць уздымаў і спадаў тэрміналагічнай (і асабліва тэрмінаграфічнай) працы са знешнімі ўмовамі функцыянавання беларускай мовы выразна праяўляецца і ў згаданы перыяд: пікі тэрмінаграфічнай дзейнасці прыпадаюць на 20-я і 90-я гг. – часы беларусізацыі, нацыянальнага адраджэння, росквіту беларускай мовы. Так, у 20-я гг. было выдадзена 29 тэрміналагічных слоўнікаў (уключаючы 24 выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі”), прычым па 7 адзінак прыпадае на 1926 г. і 1927 г.; з 1930 па 1934 гг. – яшчэ 5 прац. Выданні 20-30-х гг. істотна паспрыялі выпрацоўцы нацыянальнай тэрміналогіі і далейшаму развіццю беларускай лексікаграфіі ўвогуле. Аднак з 2-й паловы 30-х гг. выданне тэрміналагічных слоўнікаў спынілася на некалькі дзесяцігоддзяў і ўзнавілася толькі ў пач. 60-х гг.: з 1935 па 1961 гг. быў выдадзены толькі адзін тэрміналагічны слоўнік, ды і той за мяжой (Станкевіч Я. Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія. Нью-Ёрк, 1953). У 1962-1969 гг. пабачылі свет ужо 6 тэрміналагічных слоўнікаў, столькі ж было надрукавана і ў 70-я гг., 80-я вызначыліся 8-мю слоўнікамі, а ў 90-х гг. пасля прыняцця Закона аб мовах адбыўся сапраўдны тэрмінаграфічны выбух: 1990 год – 6 тэрміналагічных слоўнікаў, 1991 – 14,

1992 – 38, 1993 – 48, 1994 – 30, 1995 – 31, 1996 – 25, 1997 – 12, 1998 – 12. Як відаць, нават у перыяды ўздыму тэрмінаграфічнай дзейнасці вызначаюцца пікавыя гады – адпаведна 1926-1927 гг. і 1992-1996 гг.

Геаграфія выдання тэрміналагічных слоўнікаў даволі шырокая – 20 гарадоў (пераважае, натуральна, Мінск; далей ідуць Магілёў – 17 пазіцый, Віцебск і Брэст – па 11, Гомель – 9 слоўнікаў, Гродна і Мазыр – па 4, у Вільні, Варшаве і Таронта выдадзена па 2 слоўнікі, адзінкавыя выданні выйшлі ў Беластоку, Боне, Браславе, Горках, Катавіцах, Коўна, Нью-Йорку, Празе і Скоп’е).

Складальнікамі беларускіх тэрміналагічных слоўнікаў выступалі 697 спецыялістаў розных галін ведаў. Сярод дысцыплін, прадстаўленых лексікаграфічна ў XX ст. (усяго 195 пазіцый), у колькасным аспекце дамінуюць: блок біялагічных дысцыплін (анатомія, батаніка, заалогія, фізіялогія і г.д.) – 33 слоўнікі, матэматыка (12 агульнагаліновых выданняў і 11 прыватнагаліновых), медыцына (адпаведна 5 і 13 адзінак), эканоміка (7 і 10), геаграфія (4 і 11), лінгвістыка (9 і 3), педагогіка (7 і 5), тэхніка (3 і 9), сельская гаспадарка – 11 пазіцый, фізіка – 10, хімія (7 і 3), вайсковая справа – 7, гандаль (2 і 5), музыка (5 і 1), псіхалогія (5 і 1), спорт (4 і 2), выяўленчае мастацтва – 5, права – 5. Мноства іншых галін прадстаўлена адзінкавымі публікацыямі (ахова працы, будаўніцтва, касмаграфія, металургія, рэжысура, сацыялогія, статыстыка, царкоўная справа, экалогія і інш.).

У жанравым аспекце большасць апублікаваных з 1918 па 1998 гг. тэрміналагічных слоўнікаў належыць да перакладных і тлумачальных. Сярод перакладных пераважаюць двухмоўныя (руска-беларускія і беларуска-рускія), але маюцца трох-, чатырох-, пяцімоўныя і нават 25-моўны каталог-слоўнік у выглядзе табліц, які выходзіў ў Варшаве з 1962 па 1965 гг. (*Glossarium archaeologicum*). Усяго паказальнік замежных моў, тэрміны з якіх перакладаюцца або супастаўляюцца з беларускімі, налічвае 30 пазіцый: абсалютная перавага рускай мовы; прадстаўніча выглядаюць лацінская (26 слоўнікаў) і англійская (23 адзінкі) мовы; далей ідуць нямецкая (11), польская (9), французская (6), украінская (4) мовы; італьянская, сербскахарвацкая, славацкая, славенская і чэшская мовы супастаўляюцца з беларускай у трох тэрміналагічных слоўніках (на кожную адпаведна); па 2 тэрмінаграфічныя адзінкі прыпадае на балгарскую, верхня- і ніжнялужыцкую, іспанскую, літоўскую, македонскую, яўрэйскую (ідыш) мовы; па адной пазіцыі ў арабскай, венгерскай, галандскай, грэчаскай, дацкай, латышскай, нарвежскай, партугальскай, румынскай, фінскай, шведскай і эстонскай моў.

Аб’ём тэрміналагічных слоўнікаў неаднародны: ад 8 (Каманды па-беларуску. Браслаў, 1920) ці 12 старонак (Кароткі тлумачальны слоўнік тэрмінаў па мікрабіялогіі. Мн., 1991) да 1646 старонак: 839+807 (2 тамы “Руска-беларускага політэхнічнага слоўніка”); ад некалькіх соцень адзінак (Інфарматыка: Беларуска-рускі тэрміналагічны слоўнік. Мн., 1996 – каля 300 тэрмінаў) да некалькіх дзесяткаў тысяч (Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Мн., 1994 – 74500 тэрмінаў). Вялікая колькасць ратапрынтных выданняў (асабліва многа іх было ў 90-я гг.)

укладваецца ў 20-50 старонак, ахоплівае тэрміналагічны мінімум у пэўнай галіне ведаў і мае вузкаметадычную накіраванасць – прызначана для студэнтаў пэўнай ВНУ (тыповыя назвы – Кароткі руска-беларускі слоўнік па..., Кароткі тлумачальны слоўнік...тэрмінаў і да т.п.). Самы ж маштабны беларускі тэрміналагічны слоўнік (Русско-белорусский политехнический словарь: В 2-х т.. Мн., 1997-1998) мае рэестравую частку ў 157000 тэрмінаў і ахоплівае 89 сфер ужывання тэрмінаў (ад будаўніцтва і транспарту да касманаўтыкі і ядзернай фізікі).

Адпаведна як навуковая, так і практычная вартасць тэрміналагічных слоўнікаў беларускай мовы, надрукаваных у XX ст., далёка не аднолькавая. І зніжае яе не толькі невялікі аб'ём выданняў, але і тое, што многія з іх выкананы не на належным навуковым узроўні (адсутнасць акцэнталагічных і граматычных памет, неуніфікаванасць прынцыпаў напісання, перакладу, тлумачэння тэрмінаадзінак і інш.), паколькі адсутнічае супольная праца кваліфікаваных спецыялістаў пэўнай галіны ведаў і прафесіяналаў-лінгвістаў.

Такім чынам, з прыведзенага вышэй кароткага агляду тэрміналагічных слоўнікаў, выдадзеных за перыяд з 1918 па 1998 гг., вынікае, што абсалютна не маюць падстаў сцвярджэнні аб нераспрацаванасці тэрміналогіі на беларускай мове, у выніку чаго ідзе звужэнне выкарыстання беларускай мовы ў сферы выкладання навук і ў спецыяльнай літаратуры. Нягледзячы на перавагу невялікіх па аб'ёму ратапрынтных выданняў (у большасці перакладных, радзей – тлумачальнага характару), за гэты час выйшлі ў свет і грунтоўныя тэрміналагічныя слоўнікі, якіх раней не было, значна папоўнілася тэрміналагічная база на беларускай мове і пашырылася сфера, ахопленая тэрміналагічнай працай. Варта адзначыць яшчэ і ўвядзенне беларускай тэрміналогіі ў шматмоўныя тэрміналагічныя слоўнікі і тым самым уключэнне яе ў пашыраны лінгвістычны кантэкст. Натуральна, што шмат у якіх галінах маецца ўжо грунтоўны падмурак для далейшай сістэматызацыі і ўпарадкавання беларускай тэрміналогіі, аднак яшчэ больш працы наперадзе, а плён і перспектывы бачацца ў супрацоўніцтве спецыялістаў розных галін навукі, культуры, тэхнікі і філолагаў, якія змогуць максімальна раскрыць і выкарыстаць патэнцыял роднай мовы ў працэсе тэрмінаўтварэння і лексікаграфічнага прадстаўлення беларускай тэрміналогіі.

Літаратура:

1. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн., 2003.
2. Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі: Матэрыялы Першай нацыянальнай канферэнцыі. Мн., 1995.
3. Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг.: Бібліягр. давед./ Рэд. Г. Цыхун. Мн., 2000.